

РЕЧНИК ПОЈМОВА
ЛИКОВНИХ УМЕТНОСТИ
И АРХИТЕКТУРЕ

Издавачи	СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ – ОДЕЉЕЊЕ ЛИКОВНЕ И МУЗИЧКЕ УМЕТНОСТИ, Београд, Кнез Михаилова 35, www.sanu.ac.rs ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ, Београд, Обилићев венац 5, www.zavod.co.rs
За издаваче	академик ВЛАДИМИР КОСТИЋ, председник Српске академије наука и уметности др МИЛОРАД МАРЈАНОВИЋ, в. д. директора и главног уредника Завода за уџбенике
Главни и одговорни уредник, САНУ	академик МИЛАН ЛОЈАНИЦА, секретар Одељења ликовне и музичке уметности
Уредник, САНУ	др ЉИЉАНА СТОШИЋ
Уредник издања, Завод за уџбенике	ЈЕЛЕНА ДАВИДОВИЋ КОЛАРОВ
Рецензенти	академик СВЕТОМИР АРСИЋ-БАСАРА академик ДИНКО ДАВИДОВ дописни члан ДРАГАН ВОЈВОДИЋ др ЈЕРКО ДЕНЕГРИ др АЛЕКСАНДАР ИГЊАТОВИЋ др МИРЈАНА РОТЕР БЛАГОЈЕВИЋ
Одбор за Речник Одељења ликовне и музичке уметности САНУ	академик СВЕТОМИР АРСИЋ-БАСАРА академик ДУШАН ОТАШЕВИЋ дописни члан МИЛАН МАРИЋ академик МИЛАН ЛОЈАНИЦА (председник) др ЉИЉАНА СТОШИЋ (уредник) МИОЉУБ КУШИЋ (секретар Одбора)
Редакција по областима	дописни члан МИОДРАГ МАРКОВИЋ (средњи век) др ЉИЉАНА СТОШИЋ (нови век) ЖАНА ГВОЗДЕНОВИЋ (модерна уметност) др ДИЈАНА МИЛАШИНОВИЋ МАРИЋ (архитектура и примењена уметност)
Дизајн и опрема	ДРАГАН ТАДИРОВИЋ
Лектура	АЛЕКСАНДРА ШУЛОВИЋ ЈЕЛЕНА ВИТЕЗОВИЋ
Коректура	КОВИЉКА ЖУГИЋ РУЖИЦА ЈОВАНОВИЋ
Израда индекса	МИОЉУБ КУШИЋ
Припрема за штампу	ВОЈИСЛАВ НЕСТОРОВИЋ

Штампа: ? ■ Обим: ? штампарских табака ■ Формат: 23 × 28,5 cm
© Српска академија наука и уметности и Завод за уџбенике, Београд, 2020.
ISBN 978-86-17-20195-9

РЕЧНИК ПОЈМОВА
ЛИКОВНИХ УМЕТНОСТИ
И АРХИТЕКТУРЕ

Том II
Е-К

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ

и оних саграђених у седишту монашког места (и. Светог Саве у Кареји).

У и. се најчешће налази само елементарно потребан намештај (кревет, сто, столица, полице или сандук са књигама), мада оне могу бити и потпуно празне, попут пештери Светог Петра Коришког. Монаси су понекад и сахрањивани у својим испосницама, а Свети Петар Коришки направио је у пештери сам себи гроб.

Најпознатије и. српског средњовековља су Карејска испосница Светог Саве Освећеног (Типикарница коју је основао Свети Сава Српски) и Доња и Горња и. Светог Саве код манастира Студеница. Пећинске и. имали су манастири Милешева и Дечани, али и подзије тврђаве Рас. Као споменици културе заштићене су и. Светог Петра Коришког, Светог Николе и „Калуђерски камен” код Призрена, и. Белајска (Дечанска), и. на брду Матос код Муштутишта, и. у клисури реке Мируше код Клине, и. на обалама Пећке Бистрице и и. код манастира Горњака.

ЛИТ: Мирковић, Л., „Скитски устави Св. Саве”, *Брајсџиво*, XXVIII, 45, (1934); Панахрисанту, Д., *Аџионско монаштво*, Београд, 2003; Марјановић Душанић, С., Поповић, Д. (ур.), *Привајни животи у српским земљама средњег века*, Београд, 2004; Поповић, Д., „Пустине и свете горе средњовековне Србије”, *Зборник радова Византолошког института*, XLIV, 1 (2007). Б. Ман.

ИСТИНА – оно што је сагласно стварности, објективни садржај осећања, опажања, емпиријског искуства, појмова, идеја, уметности, теорија, учења, као и целокупно слике света. Она је резултат процеса спознаје који се развија и који све више кореспондира са објективном стварношћу у све ширем опсегу. Претпоставља се да до самога краја, до апсолутне истине, човеку није дато да стигне, већ јој се само асимптотично приближава. Постоји више критеријума истине – теоријска доказаност, кохерентност дела истине са целином неког система, комуникабилност симбола са којима се и. изражава и практична проверљивост и примењивост. Има и више субјективних критеријума и. као што су јасност и корисност. И они су, иако нису објективни, веома важни, и у обичном животу често имају пресудну улогу.

У гносеолошкој теорији говори се и о такозваној уметничкој истини. Она се у уметности може тражити као „објективни садржај”, као садржај сагласан стварности, или као однос уметничког израза и стварности. Пре свега, то су сазнајни и информативни садржаји. У односу на

науку, уметност није обавезна да доказује своје тврдње него само приказује и показује. Приликом накнадних анализа уметника или уметничког критичара, може се утврдити њихова тачност или нетачност, документарни, спознајни или визионарски карактер.

Естетска вредност дела у ужем ларпурлартистичком смислу није зависна од његове гносеолошке вредности. Ако се уметност не схвата само као украс, постоји позитивна корелација између спознајне вредности уметничког дела и његове укупне вредности.

Код утврђивања и. постоји парадокс, један логички *circulus vitiosus*. Наиме, стварност дефинишемо помоћу субјективних појмова, а истину проверавамо – објективном стварношћу. Зато утврђивање и. захтева од науке велике теоријске и практичне напоре. Уметност у погледу доказивања истине има значајне привилегије. Зато она може бити далеко смелија у претпоставкама, па често постаје путоказ науци или њена инспирација. В. П.

ИСТОК – као географски појам подразумева широку област која се простире од источне Европе, преко Блиског и Средњег истока до земаља источне и југоисточне Азије. Њиме је обухваћено више различитих култура, заснованих на другачијим друштвеним, религиозним, културним и филозофским тековинама. Стога је примереније говорити о источним културама него о једној, јединственој култури.

Пад Вавилона 539. године у руке Кира Великог (559–530 год. пре н. е.) означио је почетак успона моћне персијске државе, која је убрзо завладала читавим познатим светом, од предворја Индије до Египта, са изузетком Грчке. У периоду нешто дужем од два столећа, под династијом Ахеменида (550–330. год. пре н. е.), тзв. Прво персијско царство доживело је велик културни успон. Импресивни остаци престонице, Персеполиса, стубови са масивним двостраним капителима, монументални плиткорелефни фризови, те декорација у глазираној керамици и посебно артефакти од злата, најбоље осликавају тековине персијске уметности, изникле на синтези постојећих стилова и техника освојених народа. Колосални рељефи у камену, распрострањена употреба лука у архитектури, те ванредна рафинираност радова примењене уметности, у металу, стаклу и текстилу, одликују и уметност Санидског, или Другог персијског царства (226–651), која је извршила снажан утицај на исламску уметност.

На крајњем истоку азијског континента простирала се кинеска империја, уједињена под династијом Ђин 221. год. пре н. е. У недугом периоду владавине династије Ђин, спроведене су важне административне, економске и филозофске реформе, а на северу земље саграђен је зид, претеча Великог кинеског зида. Први кинески цар Ђин Ши Хуанг сахрањен је у маузолеју са многољудном војском од теракоте у природној величини опремљеном правим оружјем. Владавина династије Хан (206. год. пре н. е. – 220. год. н. е.) сматра се златним добом кинеске историје. Период политичког као и уметничког и технолошког просперитета тог времена у темељима је кинеског идентитета. Тада су написана најзначајнија кинеска историографска дела, а уметност калиграфије стекла престижно место, до данас неговано у Кини. Конфучијанизам је постао званична државна идеологија. У време династије Хан, а посебно око 114. год. пре н. е. са великим истраживачким мисијама царских изасланика, развио се тзв. Пут свиле. Од Кине се та друмска и морска мрежа путева протезала, преко Персије и Арабије, до медитеранских лука с једне и индијског супконтинента с друге стране. Примарно намењени трговини, првенствено луксузне робе, ови путеви допринели су и снажној културној размени. Управо је Путем свиле око I века нове ере будизам из Индије мигрирао у Кину, Кореју и Јапан, као и у земље југоисточне Азије.

Настао на северу Индије у VI веку пре н. е., будизам је утицао и на развој религиозне архитектуре, те скулптуре и рељефа са обимним наративним циклусима митолошке и историјске садржине, где посебно место заузима живот оснивача будизма Сидарте Гаутаме. Мандале, карактеристичне спиритуално-ритуалне дијаграме космоса, познате у хиндуизму, прихватили су и будисти. Будизам је с временом изгубио значај у Индији, али је заједно са хиндуизмом пресудно утицао на развој уметности субиндијског континента. Тако се у Камбоџи у средњем веку под њиховим утицајем развило веровање и уметност у Кмерском царству (802–1463), која је са своје стране извршила снажан утицај на Тајланд и Лаос.

Преношење престонице Римског царства у Константинопољ, 330. године, и коначна подела Римског царства на Источни и Западни део крајем истог века, означили су успон Византије. Римско државно уређење, хеленистичка култура и хришћанска вера били су главни извори византијског развоја. У Византији је доминант-

ну улогу имала религиозна уметност, у чијем се фокусу налазила представа светог, икона. У различитим периодима византијске уметности доминирају цркве централног плана, са једном или пет купола, саграђене од опеке. У њиховој унутрашњости су илистровани циклуси Христовог живота и страдања те циклуси и појединачне фигуре светитеља, изведени у мозаику или фреско-техници. Хришћанство, култура и писменост су преко Византије стигли до словенских народа, а утицај византијске уметности очигледан је и у средњовековним краљевинама Јерменије и Грузије.

Током дуже од једног миленијума Византија је опстала упркос великим променама, првенствено на источним границама Царства, угроженим прво од Персијанаца, а потом Арапа и Турака. У VII веку новом религијом, исламом, уједињена номадска племена са Арабијског полуострва освојила су персијско царство Сасанида (651), Сирију и Египат и друге северноафричке територије, а у време највећег успона абасадских калифа (750–1517), исламско царство је обухватило највећи део Шпаније, Сицилију и Крит. Уједињен јединственом вером и језиком, исламски свет изнедрио је самосвојну културу и уметност, формирану на традицијама освојених територија, грчко-римске уметности Сирије и Египта и сасанидске Персије. Једнако као монументална религиозна архитектура џамија у исламу је развијена и рафинирана секуларна, примарно дворска уметност. Неговане су калиграфија и илуминација књига, уметничка обрада стакла, керамике и текстила, ћилими и вез, украшени карактеристичним понављајућим геометријским и вегетабилним мотивима, арабескама.

Појава ратоборног племена Турака Селџука у XI веку, а потом инвазија Монгола у XIII, у потпуности су изменили геополитичку слику евроазијског простора. Но, тек је дуговека Османска империја оставила трајни печат на широк простор између Кавказа и Балкана. Падом Византије (1453) улогу духовног и културног лидера на простору некадашњег византијског комонвелта преузела је Русија. Царевина од времена Ивана IV Грозног (1530–1584), Русија је под династијом Романов (1613–1917) значајно утицала на геополитичке промене на европском континенту. Цариград је пак постао престоница Османског царства, које је под Сулејманом Величанственим (1520–1566) доживело велики препород. Стилски хетерогена уметност различитих делова Османског царства инспирисала је у Француској и Енглеској прве половине XIX столећа покрет

назван оријентализам, који је Западу понудио идеализовану, романтичарску слику турске и арапске, примарно северноафричке културе.

У Кини се након пропасти Монголског царства, уздигла династија Минг (1368–1644), током које је Пекинг постао престоница. Просперитетан и економски стабилан период владавине династије Минг обележио је процват уметности и уметничких заната. Осим по књижевности, сликарству и музици а посебно опери, овај период познат је по уметничкој обради предмета и скулптуре од керамике, а нарочито порцелана, који су у великој количини извожени у Европу.

У Јапану је под владавином Токугава Шогуната (1603–1868), током тзв. едо периода дошло до снажног економског развоја. Стабилне политичке прилике омогућиле су развој културе и уметности посвећене идеалима карактеристичног урбаног живота окренутог уживању. То је време кабуки позоришта и укијое сликарства. Те слике „плутајућег света”, изведене првенствено у техници дрвореза, у другој половини XIX столећа постале су познате и популарне у Паризу и шире на Западу, утичући на уметнике модернизма, првенствено сликаре, али и песнике и композиторе.

Д. Пре.

ИСТОРИ(ЦИ)ЗАМ – разматрање и проучавање ствари и појава, природних, друштвених и духовних, са позиција историјског развоја и збивања. Сагледавање и осећање себе и света у историјској димензији јавља се с новим временом, након Француске револуције, мада се елементи и налазе већ на почетку нововековне филозофије код Декарта, Спинозе, Лајбница и Волтера. Историја постаје један од конструктивних елемената човековог постојања и спознавања. Историјски положај субјекта у друштву поставља се као нужна полазна тачка и претпоставка за формално и садржајно одређење процеса спознавања и континуитета спознаје.

Историјски стилови у европској архитектури и примењеној уметности појављују се у XIX столећу, а с ретердираним облицима у XX веку. Већ од почетка XIX века ликовни програми се надахњују далеким историјским раздобљима, класицизам – антиком, а романтизам – средњим веком. Започиње време значајних историјских, историјско-уметничких и археолошких истраживања и интензивно сакупљање уметничких дела за музеје. Романтичарско интересовање за прошлост изнедрило је чување споменика културе, конзервацију и велике рестаурације средњовековних споменика. Од неоготике ро-

маннизма до појаве модерне архитектуре крајем XIX века, архитектура постепено преузима све историјске стилове, па је појава паралелизма различитих историјских стилова карактеристична за цело раздобље.

Истори(ци)зам ће остати појава XIX века будући да је тада постојао посебан сплет околности и специфичне потребе за обраћањем историји, традицији, прошлости, проистеклим из укупних претпоставки друштвених односа. Истори(ци)зам је ознака за дух историје који је у то време нападао многе области човековог живота, укључујући и уметност, што се крајем столећа претворило у превласт историјских стилова, историцизма и еклектицизма. Према Певснеру, за и. је историја значајнија од откривања и развијања нових облика сопственог времена.

Истори(ци)зам друге половине XIX и почетка XX века представља сплет социолошких, идеолошких и естетичких слојева у служби државних идеја светског поретка. „Да би могли да им служе архитекти, сликари, вајари, морали су и сами бити историчари, односно одлични познаваоци историје, прошле стварности и прошлих стилова.”

У Немачкој и. је у тесној вези са *временом оснивања*, када је јачало уједињено, обновљено и империјалистички снажно царство. Истори(ци)зам се лакше посматра на појавама у архитектури, што је и изражено у периодизацији архитектуре у Аустрији. Простор Аустрије је суженији од простора Немачке и у њему се јасно издвајају три основна раздобља: романтични (1830–1860), строги (1850–1880) и касни и. (1880–1914).

Историјско сликарство (в. ИСТОРИЈСКИ МОТИВИ) приказује историјска збивања, а у ширем смислу легендарне, епске и сличне теме. Историјске теме присутне су у развоју сликарства од давнина. У средњем веку приказује се библијска историја. Пред крај раздобља јављају се и профане теме, али се оне ограничавају само на историју или легенду античких Грка и Римљана под утицајем пробуденог интересовања за студије антике. Право значење историјско сликарство је стекло у доба ренесансе (прикази битак у фирентинском Палацо Веју, Карпачови циклуси из живота Свете Урсуле и Светог Ђорђа, алегорички прикази *Александрове бишке* Алтдорфера).

Почетком новог века историјско сликарство обухвата целу историју и легенду, настоји да оствари стилску композицију у аутентичном карактеру одређеног времена, али не постиже потпуну истоветност у приказивању костима и